

Zygmunt S. Zalewski
Olsztyn

AKSJOLOGICZNE ASPEKTY PROCESU HISTORYCZNEGO NA PODSTAWIE FUNKCJONOWANIA PRAWA W ŚREDNIOWIECZNEJ ANGLII

Słowa kluczowe: średniowieczna Anglia, prawo, Anglosasi
Key words: Medieval England, law, Anglo-Saxons

*W pewnym sensie prawo jest jedyną prawdziwą angielską religią
– jedynym zespołem przekonań, w który konsekwentnie i namiętnie
wierzyła zdecydowana większość Anglików¹*

Paul Johnson

W miarę słabnięcia zdolności obronnych Brytów nasilały się na ich ziemi ataki Piktów i Walijszyków. Zaproszone z kontynentalnej Europy, w celu wsparcia miejscowej siły zbrojnej, germańskie plemiona początkowo wypełniały zobowiązania sojusznicze, ale widząc słabość zastanych struktur społecznych i militarnych coraz chętniej zwracały broń przeciwko chlebowodawcom. Germanie dostrzegli bowiem doskonałą okazję do porzucenia swych dotychczasowych siedzib na terenach dzisiejszych północnych Niemiec i przeniesienia się na szczerze obdarzoną przez naturę i znacznie bezpieczniejszą w czasach tzw. wędrówki ludów Brytanię. W połowie V w. n.e. Anglowie, Sasi (Saxonowie) i Jutowie zintensyfikowali najazdy oraz rozpoczęli proces osadniczy. Prowadząc bardzo krwawe działania zbrojne, którym towarzyszyła eksterminacja miejscowej ludności, do połowy VI w. zdołali opanować południowo-wschodnią część Wyspy².

¹ P. Jonsson, *Historia Anglików. Narody i cywilizacje*, Gdańsk 2002, s. 89.

² Zob. H. F. Hamerow, *Settlement mobility and the 'Middle Saxon Shift'* [w:] *Anglo-Saxon England*, [eds] M. Lapidge, M. Godden, S. Keynes [...], Cambridge–New York–Port Chester–Melbourne–Sydney 1991, s. 14; Dokument nr 4, *The Germanic Invasions*, [w:] *An Outline of*

Po dokonaniu podboju ziem Brytów germańscy najeźdźcy utworzyli tzw. heptarchię anglosaską, w skład której weszły: Northumbria, Mercja, East Anglia, Essex, Sussex, Wessex, Kent i Surrey³. Nie był to jednak zwarty twór polityczny. Narastająca w ciągu następnych 200 lat rywalizacja pomiędzy wspomnianymi państewkami wielokrotnie przeradzała się w otwarte konflikty zbrojne. W toku ciężkich walk, prowadzonych w początkach VII w. (od 616 r.), hegemonię zdobyła Northumbria i utrzymała ją przez około 100 lat. Jednakże z chwilą wzrostu ekonomicznej potęgi centralnie położonej Me-cji, jej władca Æthelbald (716-757) w ciągu trzydziestu lat pełnił funkcję bretwalda⁴, a po jego śmierci władzę w Heptarchii objął Offa (757-796)⁵.

Panujący w tych samym czasie co Karol Wielki na kontynencie Offa, wykorzystując pozycję i autorytet hegemonia, a także splot sprzyjających uwarunkowań geograficznych oraz politycznych na Wyspie oraz sięgnąwszy do starogermańskich cech mentalnościowych i organizacyjnych, zbudował fundamenty, na których oparło się budowane przez ponad dwanaście stuleci państwo brytyjskie.

Jednym z najważniejszych elementów tworzonego systemu ekonomiczno-politycznego był fakt, iż germańscy osiedleńcy bardzo wysoko cenili zdobytą ziemię; szybko przywiązali się do niej i zaczęli traktować ją jako źródło bogactwa, umożliwiającego osiągnięcie odpowiedniego statusu społecznego. Np. rolnik posiadający 5 włók ziemi miał prawo do tytułu *tanathegn*⁶. Niezwykle silnie zakorzenione prawo zwyczajowe stanowiące, iż pozycja społeczna rodziny nie była zależna od pochodzenia lecz od wartości odziedziczonego bądź zgromadzonego majątku, generowało silną motywację bogacenia się. Jednakże nieokiełznany ryzami twardego oraz powszechnie akceptowanego prawa – a przez to nie zapewniający odpowiedniej kontroli – rodzący się mechanizm gospodarczo-społeczny mógł doprowadzić do katastrofalnych następstw politycznych, zagrażających upadkiem całej anglosaskiej społeczności. Offa doskonale rozumiał istotę oraz powagę wartkim nurtem przebiegających wydarzeń. Był władcą, który w pełni świadomie, wykorzystując zdobyty autorytet, zapoczątkował proces tworzenia silnej, skutecznej i uczciwej władzy centralnej, zwłaszcza iż taki kierunek działań był powszechnie akceptowany przez społeczeństwo oraz katolicki Kościół.

British History with Illustrative Documents and Annotated Index, [red.] M. Misztal, Kraków 1997, s. 27; *Bede's Ecclesiastical History of the English People*, [eds] B. Colgrave and R.A.B. McNamara, Oxford 1998, (reprint), s. 23–25.

³ Zob. *English Historical Documents c. 500–1042*, [ed.] D. Whitelock, t. I, London–New York 2002, s. 10.

⁴ Bretwald / brytenwalda, bretenanwealda lub brytenweald/ – tytuł hegemonia, który oprócz władzy sprawowanej we własnym królestwie rozciągał ją na wszystkie państewka Heptarchii anglosaskiej. Anglosaski król królów. [Zob.] hasło *bretwald* [w:] Encyclopaedia Britannica on line.

⁵ Zob. *English Historical Documents (...)*, t. I, op. cit., s. 18–23.

⁶ Zob. P. Johnson, op. cit., s. 48–49.

W czasach panowania Offy zakończony został proces tworzenia się specyficznego typu gospodarki rolnej, która ukształtowała wyspiarskie społeczeństwo aż do czasów wybuchu wojny stuletniej, tj. do połowy XIV w., a po załamaniu się struktur feudalnych, stanowiła ona ekonomiczną podstawę narodzin europejskiego i światowego kapitalizmu. Anglosascy przybysze postanowili uprawiać ziemię inaczej niż pokonani przez nich Brytowie. Mianowicie poważny wpływ na ukształtowanie się relacji gospodarczych, społecznych i politycznych we wczesnej fazie tworzenia anglosaskiego państwa wywarły przeniesione z kontynentu silne pierwiastki germańskiego ustroju plemiennego, zwanego demokracją wojenną. Cechowała ją względna równość wszystkich członków społeczności oraz uczciwe premiowanie ludzi, w zależności od wniesionych do wspólnoty zasług.

Szanując swe odwieczne prawa, których najważniejszym elementem było zachowanie sprawiedliwości społecznej, Anglosasi – uwzględniając stopień urodzajności gleby – podzielili zdobytą ziemię w zastanych lub stworzonych wsiach na wielkie dwa, a niekiedy trzy obszary zwane *open fields*. W różnych miejscach *open fields* każdy chłop otrzymał pewną liczbę działek ziemi ornej o powierzchni od ½ do 1 akra. Starano się nikogo nie skrzywdzić, co było istotne szczególnie w czasach prowadzenia ekstensywnej gospodarki feudalnej, gdzie ziemia była najważniejszym, tworzącym dochód narodowy warsztatem pracy, a wysokość osiąganych plonów zależała głównie od jakości uprawianej gleby. G. G. Coulton napisał: „W tym okresie cywilizacja nosiła już niemal wyłącznie charakter rolniczy. [...] Tak więc główną, niemal jedyną wartością finansową była ziemia i ziemiopłody”⁷.

Podana przez cytowanego autora, zwięzła charakterystyka ówczesnego etapu rozwoju cywilizacji zachodnioeuropejskiej bardzo trafnie odzwierciedla opisywaną rzeczywistość. Ponieważ w przeważających okolicznościach ziemia stanowiła jedyne źródło utrzymania ludzi, dlatego Anglosasi starali się nie zapominać o najbiedniejszych. Chcąc zapobiec przykrym skutkom ubóstwa, które z różnych przyczyn mogło dotknąć każdego, pewne obszary rolne lub leśne wydzielono jako wspólnoty zwane *common fields* lub potocznie *commons*, których prawo użytkowania mieli dosłownie wszyscy⁸.

Wskazany podział ziemi manorialnej wręcz wymuszał potrzebę jej kolektywnej uprawy – Anglosasi wspólnie uprawiali więc swoje pola oraz wspólnie zbierali uzyskiwane z nich plony. Kolektywny wysiłek, a zwłaszcza głęboka orka żyznej gleby przy pomocy ciężkiego, zaprzężonego w 8 wołów pługa dawała doskonale rezultaty. Stosując tę metodę można było uprawiać nawet 100 akrów ziemi⁹. Lepiej zaorana dawała wyższe plony, które oznaczały większe zyski do sprawiedliwego podziału. „Obszar należącej do chłopca ziemi oraz udziały w zbiorach zależały od jego wkładu w postaci pracy fi-

⁷ G. G. Coulton, *Panorama średniowiecznej Anglii*, Warszawa 1976, s. 59.

⁸ Zob. Cowstead – schemat wsi angielskiej w systemie manorialnym, [w:] *ibidem*, s. 48–49.

⁹ P. Johnson, *op. cit.*, s. 48.

zycznej i narzędzi; mógł wnieść pług albo cały zaprzęg, albo jedno i drugie albo częściowy udział i odpowiednio do tych nakładów uczestniczył w podziale zbiorów”¹⁰. Zachęteni osiąganymi rezultatami Anglosasi kolektywnie wykonywali także inne prace gospodarskie, natomiast wyłamujących się bądź niewywiązujących się dostatecznie ze wspólnych obowiązków, surowo karano¹¹.

Wskazany sposób produkcji oraz osiągane dzięki niemu doskonałe rezultaty ekonomiczne stwarzały pilną potrzebę kolektywnego współdziałania i zgodnego współżycia wszystkich mieszkańców wsi. W taki oto sposób starogermańska demokracja wojenna przekształciła się na polach Brytów w swe go rodzaju demokrację chłopów–rolników. Następstwem wskazanych przeobrażeń było wytworzenie się w Anglii specyficznego typu mentalności, który wywarł ogromny wpływ na ukształtowanie się odrębności świadomościowej, gospodarczej, kulturowej i politycznej mieszkańców Wyspy¹².

Tempo rozwoju ekonomicznego, stanowiącego jednocześnie podstawę szybkiego awansu cywilizacyjnego kraju, można było utrzymać jedynie dzięki dostosowaniu prawa do nowych warunków. Świadomy wagi przebiegającego procesu Offa doskonalił zwyczajowe starogermańskie prawo, które obowiązywało wszystkich i przez wszystkich musiało być przestrzegane. Zasada równości wobec prawa oraz nieuchronności kary za popełnione złe czyny skutecznie ograniczała falę przestępstw, lecz przede wszystkim eliminowała korupcję. Uwolniona w dużym stopniu od takich zagrożeń gospodarka rozwijała się dynamicznie, stymulując wzrost zamożności anglosaskiego społeczeństwa.

Cytowany wcześniej angielski historyk Paul Johnson pisze, iż „Najbardziej uciążliwe dla społeczeństwa staroangielskiego były dwie kategorie przestępstw i obie miały związek z życiem wiejskim: morderstwa i krwawe zemsty rodowe, wybuchające na tle zatargów o prawa własności i sporów granicznych oraz kradzież bydła. W przypadku pierwszego rodzaju przestępstw nakładano okup za zabitego, ‘wergild’ [głównoszczyzna] (...): 100 szylingów za wolnego rolnika — ekwiwalent 100 wołów (...) — oraz 600 szylingów za pana gruntowego”¹³. Na złodziei bydła nakładano mniejsze, lecz także dotkliwe kary.

Opisywane społeczeństwo dość wcześnie radziło sobie w cywilizowany sposób z problematyką niewierności małżeńskiej. Kwestę tę regulował, wprowadzony na początku VII w., kodeks Æthelberhta, nakładając na uodziciela cudzej żony lub szwagierki odpowiednią karę pieniężną. Wysokość rekompensaty wypłacanej poszkodowanemu ustalali obaj zainteresowani sprawą mężczyźni. Ponadto, mąż miał prawo odrzucenia niewiernej żony

¹⁰ Ibidem.

¹¹ Zob. P. Johnson, op. cit., s. 48.

¹² Zob. G. M. Trevelyan, *Historia społeczna Anglii*, Warszawa 1961, s. 24–25; H. F. Hamerow, op. cit., s. 16–17.

¹³ P. Johnson, op. cit., s. 49.

i wtedy była ona odsyłana do ojca¹⁴. Oba rodzaje kar mogły być wymierzone jedynie w przypadku, gdy kochankowie zostali złapani *in flagrante delicto*.

Rozwój cywilizacyjny heptarchia anglosaska w poważnym stopniu zawdzięczała także przyjętemu chrześcijaństwu, ponieważ chętny do współpracy Kościół przekazał jej władcom odziedziczone po cesarstwie rzymskim tajniki oraz mechanizmy funkcjonowania społeczeństw i państw. Mercja zdołała przejąć wspomnianą wcześniej hegemonię dopiero, gdy po śmierci ostatniego pogańskiego władcy, Pendency, przyjęła i umocniła chrześcijaństwo. Natomiast świadome pełnienia posłanniczej roli duchowieństwo włączało się do budowy oraz umacniania wyspiarskich społeczeństw.

Jednakże największe zasługi w procesie jednoczenia zwycięskiej Mercji z pokonaną Northumbrią oraz budowie anglosaskiej cywilizacji położył jeden z najbardziej zasłużonych w dziejach Anglii oraz rzymskiego Kościoła na Wyspach mnich i biskup, św. Wilfred (634-709/710). Dzięki jego pracy oraz ludzi podobnie myślących jak on, Anglicy byli pierwszym europejskim narodem, który zrozumiał, iż wspólne finanse są najważniejszym czynnikiem umożliwiającym działanie wszelkiej władzy, ponieważ stan centralnych zasobów pieniężnych jest warunkiem rozwoju bądź degradacji struktur społecznych i państwowych¹⁵. Coraz powszechniejsza stawała się więc w ówczesnej Anglii świadomość, iż postępując według ustalonych zasad prawnych, wszyscy mieszkańcy kraju powinni sprawiedliwiełożyć na rzecz skarbu państwowego.

Mając szerokie społeczne przyzwolenie, Offa zainicjował opracowanie kanonów poboru państwowej daniny. Podobnie jak w kwestii podziału ziemi, także i w tym przypadku zadziałały starogermańskie idee sprawiedliwości. Na polecenie króla, w dokumencie zwanym *Tribal Hideage*¹⁶ spisano łany ziemi, którą posiadało wszystkie trzydzieści pięć anglosaskich plemion. Działając na podstawie precyzyjnego spisu katastralnego, jakim był *Tribal Hideage*, królewski urzędnik skarbowy odbierał podatki należne od każdego łanu ziemi wykazanego w spisie. Na podatek składali się wszyscy rolnicy, którzy dany łan uprawiali. System okazał się na tyle sprawiedliwy i skuteczny, iż bazując na nim wkrótce wprowadzono podobnie działający spis w miastach, zwany *Burghal Hideage* oraz we wsiach – *Country Hideage*. Trzeci wymieniony rejestr umożliwił w czasach panowania Wilhelma Zdobywcy spisanie *Domesday Book*¹⁷. „Siła staroangielskiego społeczeństwa opierała się zatem na dobrze poinformowanej władzy centralnej, która wy-

¹⁴ Zob. T. J. Rivers, *Adultery in Early Anglo-Saxon society* [w] *Anglo-Saxon England (...)*, op. cit., s. 24.

¹⁵ Zob. P. Johnson, op. cit., s. 50.

¹⁶ Tribal Hidage – dosł. łany plemienne. Spis katastralny łanów ziemi posiadanych przez plemiona anglosaskie.

¹⁷ Zob. *The Domesday Survey, 1086*, dok. Nr 19, [w:] *An outline of British History...*, s. 49–50.

korzystała swą wiedzę z korzyścią dla kasy państwowej”¹⁸. Gromadzone zasoby służyły rozwojowi cywilizacyjnemu całego kraju.

Ukoronowaniem osiągniętego rozkwitu gospodarczego była przeprowadzona w 780 r. reforma monetarna. Offa wprowadził zunifikowany anglosaski pieniądz pens (*penny*) o wadze 22 gramów srebra, który wyparł będące w obiegu od 600 r. monety obce, głównie francuskie¹⁹. O potęgę gospodarczej ówczesnej heptarchii oraz o wartości odzwierciedlającej ją waluty świadczy fakt, iż pens Offy używany był w Anglii przez ponad 500 lat.

Należy podkreślić, iż rozumnie działająca Mercja stworzyła fundamenty struktury organizacyjnej oraz potęgi ekonomicznej i politycznej XIX-wiecznej Wielkiej Brytanii, w czym niemałe zasługi miał jej król Offa. Ponadto, oparta na powszechnym konsensusie problematyka poboru podatków już wtedy nosiła znamiona niewywołującej negatywnych emocji umowy społecznej, obowiązującej nie tylko w Mercji, ale także w tworzonych od XVII w. koloniach i dominiach brytyjskich na całym świecie.

Jednakże po śmierci Offy znaczenie Mercji zmalało i jednocześnie państewek heptarchii przypadło w IX w. Wessexowi. Wspomniane królestwo zyskało na znaczeniu w czasach panowania Ine (688–726), który umocnił władzę królewską, współpracował z Kościołem, ujednoczył administrację oraz w 690 r. wydał kodeks praw. Kolejnym wielkim władcą Wessexu był Egbert/Ecgberht (802–839). Wypędzony w młodości przez Offę, wyjechał na dwór Karola Wielkiego, gdzie zdobył dużą wiedzę polityczną. Wrócił po śmierci Offy (796) do kraju, objął władzę, a po 23 latach panowania zwyciężył wojska Mercji w pobliżu Swindon (Ellendum) (825), w 827 r. zjednoczył z Wessexem: Kent, Surrey, Sussex, Essex, pokonał Mercję, East Anglię i Northumbrię²⁰. Po pewnym czasie władcy Mercji i Northumbrii odmówili składania hołdu Egbertowi. Jednakże wyłamanie się z heptarchii osłabiło ich królestwa, co spowodowało najazdy oraz usadowienie się Duńczyków na obszarach środkowej i północno-wschodniej Anglii. Tymczasem uznające zwierzchnią władzę Egberta: Wessex, Sussex, Essex, Kent, Surrey i Kornwalia utworzyły najsilniejszy za Kanalem La Manche organizm państwowy w IX w.²¹

Spowodowane rozłamem w Heptarchii osłabienie Anglosasów wywołało kolejną w dziejach Wysp Brytyjskich falę najazdów. Tym razem rozpoczęli je Normanowie. Surowe warunki naturalne Skandynawii oraz cechy charakteru wikingów, skłaniały Szwedów, Norwegów, Duńczyków i Gotów do wszczęcia w połowie VIII w. pirackich rajdów na Szetlandy, Orkady oraz Irlandię.

¹⁸ P. Johnson, op. cit., s. 51.

¹⁹ Zob. *English Historical Documents...*, t. I, s. 23; K. O. Morgan, *The Oxford History of Britain*, Oxford 2001, s. 87.

²⁰ Zob. *Anglo-Saxon Chronicle*, rok 825, [w:] *English Historical Documents*, t. I, s. 185; ibidem, s. 23 i 26; K. O. Morgan, op. cit. s. 90–91.

²¹ Zob. *English Historical Documents*, t. I, s. 23–24.

Do pewnego czasu wikingowie omijali Anglię. Jednakże — jak zapisano w *Anglo-Saxon Chronicle* — w 789 r. pierwsze łodzie Duńczyków wylądowały na angielskiej ziemi²². Podczas kolejnych najazdów splądrowali Ladisfarne (793), Jarrow (794) oraz wyspę Iona (795)²³. Chcąc uniknąć poważniejszych strat, pragmatyczni Anglosasi zazwyczaj zawierali z najeźdźcami układy, na mocy których wypłacano Normanom okup zwany *Danegeld* (duńskie pieniądze). Otrzymawszy haracz Normanowie wracali do Skandynawii. Jednakże rozpoznawszy permanentną słabość militarną Anglosasów organizowali systematyczne najazdy na Wyspę, które coraz częściej kończyły się osiedleniami.

Nasilające się od 835 r. najazdy Duńczyków i Norwegów zapoczątkowały trwający aż do początków ostatniej dekady IX w. okres krwawych walk. Prowadził je syn Egberta, Æthelwulf (83-856) odnosząc wiele zwycięstw, m.in. pod Ockley (łac. Aclea) w 851 r.²⁴ Ówczesna faza nierozstrzygniętej wojny zakończyła się zawarciem pokoju, który przez Æthelwulfa został znakomicie wykorzystany. Obdarzony dalekowzrocznością polityczną król wysłał w 853 r. swego najmłodszego, najzdolniejszego syna do Rzymu prosząc Leona IV o udzielenie Alfredowi namaszczenia królewskiego²⁵. Czyniąc to papież podnosił wnuka Ekberta do wysokiej rangi europejskich władców, a uprawnioną papieskim błogosławieństwem dynastia Wessexu zyskiwała moralne prawo do sprawowania zwierzchniej władzy w zjednoczonej heptarchii. Nastąpiła ostatnia faza tworzenia się wczesnośredniowiecznego królestwa Anglii.

Tymczasem działania Æthelwulfa rozbudziły czujność wikingów, ponieważ zagrażały one rozpoczętemu podbojowi, torującemu drogę procesowi osiedleńczemu. Pełni obaw wzniesili kolejną fazę walk, która przekształciła się w uporczywe i krwawe zmagania zbrojne w czasach panowania synów Æthelwulfa: Æthelbalda (856-860), Æthelberta (860-865) i Æthelreda I (865-71)²⁶.

W styczniu 871 r. wielka armia duńska zaatakowała Anglię. Dowodząc wojskami wspólnie z młodszym bratem Alfredem, Æthelred I stoczył z wikingami serię krwawych bitew, m.in. pod Englefield, Reading, Ashdown. Po druzgocącej klęsce wojsk anglosaskich 22 stycznia 871 r. w bitwie pod Basingstoke (Old Basing), Duńczycy rozpoczęli na obszarach północnej i środkowo-wschodniej Anglii — głównie na terenach spacyfikowanej Mercji i Northumbrii — budowę semipaństwa zwanego *Danelaw*. Coraz śmieiej atakowali Wessex²⁷. W kwietniu tegoż roku kolejna wielka duńska armia wylądowała

²² *Anglo-Saxon Chronicle*, rok 789, [w:] ibidem, s. 180.

²³ K. O. Morgan, op., cit., s. 91.

²⁴ Zob. *Anglo-Saxon Chronicle*, rok 839, [w:] *English Historical Documents...*, t. I, s. 187; ibidem, s. 28.

²⁵ Zob. ibidem; *Anglo-Saxon Chronicle*, rok 853, [w:] ibidem, s. 189.

²⁶ Zob. *Anglo-Saxon Chronicle*, lata 860–866, [w:] *English Historical Documents...*, t. I, s. 190–191.

²⁷ Zob. *Anglo-Saxon Chronicle*, rok 871, [w:] ibidem, s. 192–193.

na Wyspie. Królewscy bracia stoczyli z nią krwawą lecz nierozstrzygniętą bitwę pod Merton (łac. Merertun). Jednakże 23 kwietnia, tuż po Wielkanocy, Æthelred I zmarł²⁸.

Najmłodszy syn Æthelwulfa, pierwszy namaszczoney przez papieża król Anglii Alfred (871-899) rozpoczął panowanie w bardzo trudnym okresie. Nadzwyczaj niekorzystna sytuacja polityczna kraju zmusiła go do opuszczenia stolicy. Król z niewielką liczbą wiernych mu poddanych schronił się w 878 r. na moczarach Athelney w hrabstwie Somerset, w zachodniej Anglii, a w tym czasie duński wódz Guthrun ukoronował się na króla Wessexu²⁹. Wydawało się, iż polityczna i militarna sytuacja Anglii jest beznadziejna. Jednakże pewni zwycięstwa wikingowie nie docenili spójności oraz wynikającej z niej siły anglosaskiego społeczeństwa. Uformowane w czasach panowania Offy struktury społeczno-polityczne czekał bardzo trudny egzamin.

Zbudowana na zasadach poszanowania prawa, rozwinięta ekonomicznie społeczność nie zaakceptowała porządków wprowadzanych przez znacznie niżej stojącego pod względem cywilizacyjnym najeźdźcę i dlatego ofiarnie pomagała królowi w walce o odzyskanie władzy nad całym krajem. Nadzwyczajny wysiłek poddanych, skupionych wokół króla Alfreda, umożliwił pokonanie armii Guthruna w bitwie pod Edington w 878 r.³⁰ Podpisany w tym samym roku traktat pokojowy w Wedmore stanowił punkt zwrotny w wojnach Anglosasów z Duńczykami³¹. W 886 r. anglosaskie wojska odzyskały Londyn³². Kolejny atak wikingów w 892 r. został odparty przez doskonale zorganizowaną armię i flotę wojenną³³.

Wyczerpane najazdami państwo miało ograniczone możliwości i dlatego armia królewska nie była w stanie skutecznie chronić permanentnie zagrożonych granic. Chcąc zwiększyć jej siłę, król Alfred znakomicie wykorzystał anglosaską strukturę ekonomiczną, organizacyjną oraz funkcjonujące prawo, powołując pospolite ruszenie zwane *fyrdem*. Na podstawie rozporządzenia władcy, z każdego dwóch łanów uprawianych gruntów rolnych wieś matorialna musiała wyznaczyć oraz wyposażyć jednego zbrojnego³⁴. Utworzony w ten sposób *fyrd* podzielono na dwie części. W okresach szczególnego zagrożenia kraju połowa pospolitego ruszenia była kierowana do obozów wojskowych, podczas gdy druga pozostawała we wsi, gdzie miała obowiązek praco-

²⁸ Zob. *Anglo-Saxon Chronicle*, rok 871, ibidem, s. 193; K. O. Morgan, op. cit., s. 93.

²⁹ Zob. *Anglo-Saxon Chronicle*, rok 878, [w:] *English Historical Documents...*, t. I, s. 196; K. O. Morgan, op. cit., s. 94.

³⁰ Zob. *Anglo-Saxon Chronicle*, rok 878, [w:] *English Historical Documents...*, t. I, s. 31, 196; K. O. Morgan, op. cit., s. 94.

³¹ Zawarty w 878 r. traktat pokojowy Alfreda z Guthrunem w Wedmore ustanawiał także północno-wschodnią granicę pomiędzy królestwem Anglii z obszarami tzw. *Danelow*. Zob. *The Scandinavian settlement in the early tenth century*, [w:] *English Historical Documents...*, t. I, s. 35.

³² Zob. *Anglo-Saxon Chronicle*, rok 886, [w:] *English Historical Documents...*, t. I, s. 199.

³³ Ibidem, rok 892, [w:] ibidem, s. 201–204.

³⁴ Zob. P. Johnson, op. cit., s. 52; K. O. Morgan, op. cit., s. 95.

wać nie tylko na swych polach, lecz także w gospodarstwach tych, którzy pełnili służbę w armii. Po pewnym czasie, zazwyczaj po pół roku, służący w wojsku wracali do wsi, z której do obozu wymaszerowywała druga połowa *fyrdu*. Wojowników pospolitego ruszenia wykorzystywano także do budowy umocnień, fortyfikacji oraz grodów. Jedynie sprawnie działające, oparte o prawne oraz etyczno-moralne zasady społeczeństwo mogło podolać tak wielkim wyzwaniom i obronić swą zagrożoną niepodległość.

Oprócz dziedziny militarnej, król Alfred wyjątkowo pozytywnie zasłużył się w procesie budowy oraz umacniania spójności narodu i struktur państwa, którym coraz skuteczniej rządził. Angielski historyk napisał: „[...] wziął na swoje barki powinności całego narodu: uratował państwo, podniósł z ruin cywilizację, zbudował flotę, zorganizował system grodów obronnych, stworzył ludową milicję (*fyrdu*), ustanowił służbę dyplomatyczną, zainicjował powszechną edukację klasy rządzącej [w założonej szkole pałacowej w Oxford – Z S Z], sprowadził uczonych z zagranicy, przekształcił swój dwór w centrum nauki i kultury, udoskonalił administrację oraz uporządkował prawodawstwo i system wymiaru sprawiedliwości”.³⁵

Podobnie jak Offa, król Alfred rozumiał wyjątkowe znaczenie prawa w procesie umacniania społeczeństwa oraz prawidłowego funkcjonowania państwa. Był jednym z pierwszych anglosaskich władców, który w porozumieniu z witanem³⁶ doprowadził do skodyfikowania funkcjonującego dotychczas – głównie w ustnych przekazach – anglosaskiego prawa. Już we wstępnej części kodeksu króla Alfreda zawarta została niezwykle istotna idea angielskiego sądownictwa, stanowiąca jednocześnie najważniejszą instrukcję dla tych, którzy w imieniu władcy mieli wydawać wyroki. Napisano tam między innymi: „Sądź bardzo sprawiedliwie. Nie wydawaj wyroku innego dla bogatych a innego dla biednych lub innego dla tych, których lubisz, a innego dla tych, których nienawidzisz”³⁷.

³⁵ P. Johnson, op. cit., s. 53; Alfred miał też ogromne zasługi dla kultury. Od 12 roku życia umiał czytać po angielsku, a od 887 r. zaczął posługiwać się językiem łacińskim. Świadczy to o głębszej wierze tego króla w siłę i moc kultury. Przy jego dworze istniała grupa doradców ds. kultury, złożona z najwybitniejszych Anglików oraz zaproszonych obcokrajowców, głównie z Niemiec i Francji. Sam przełożył z języka łacińskiego na angielski słynne dzieło Bedy *Historia Ecclesiastica Gentis Anglorum* oraz *Historia Adversus Paganos* Orozjusza. Osobiście patronował systematycznemu prowadzeniu, kopiowaniu oraz rozsyłaniu do bibliotek słynnej później *The Anglo-Saxon Chronicle*. Alfred napisał: „Człowiek musi pomnażać swoją inteligencję, póki jest na tym świecie, a zarazem gorąco pragnąć, aby dostąpił życia wiecznego, w którym nic nie jest zakryte przed naszymi oczami.” Jak również: „...nie widzę niczego cenniejszego nad to, że człowiek posiada wiedzę, i nic gorszego nad to, że jej nie ma”. Za: P. Johnson, op. cit., s. 59.

³⁶ Mający starogermańską proveniencję anglosaski witan był organem składającym się arystokracji, hierarchów Kościoła, ministrów królewskich oraz ważnych i wpływowych przedstawicieli średnich klas społecznych. Nie był ścisłą radą królewską ani proto-parlamentem, jak uważano w XIX w., tym niemniej było to gremium ważne; w trakcie jego posiedzenia monarcha ogłaszał nowe prawa, oznajmiał swoją wolę etc. [Zob.] K. O. Morgan, op. cit., s. 101.

³⁷ Introduction 43, [w:] *An Outline of British History...*, s. 38.

A oto kilka wybranych przykładów z omawianego kodeksu:

1. *Przede wszystkim polecamy, co jest rzeczą najbardziej konieczną, aby każdy człowiek ściśle dochowywał złożonej przysięgi oraz dotrzymywał obietnic [...]*

2. *Postanawiamy, iż każdy wyświęcony przez biskupa kościół będzie świętym miejscem schronienia. Jeżeli człowiek zagrożony wendettą, uciekając pieszo lub konno schroni się za jego murami, nikomu nie wolno wywlec go stamtąd siłą. Może przebywać tam przez siedem dni, o ile pozwoli mu na to głód lub jeżeli wcześniej nie zdoła uwolnić się drogą walki [...]*

3. *Jeżeli ktokolwiek ukradnie cokolwiek z kościoła, musi zrekompensować szkodę, zapłacić karę grzywny, a ręka, która to uczyniła, ma być odcięta.*

4. *Jeżeli ktokolwiek zgwałci należącą do rolnika (ceorl) niewolnicę, musi zapłacić mu 5 szylingów rekompensaty oraz 60 szylingów grzywny.*

5. *Jeżeli niewolnik zgwałci niewolnicę musi ponieść karę w postaci kastracji.*

6. *Jeżeli ktokolwiek zostanie uznany winnym publicznego pomówienia i jeżeli zostanie mu to udowodnione, jego wina ma być zrekompensowana karą nie mniejszą niż obcięciem języka.*

7. *Wejście siłą do rezydencji króla będzie karane grzywną 120 szylingów, arcybiskupa – 90 szylingów, biskupa lub earldormana – 60 szylingów [...] do zagrody rolnika (ceorl) – 5 szylingów³⁸.*

Bardzo wysokie kary kodeks nakładał na sprawców uszkodzeń cudzego ciała. I tak między innymi:

1. *Jeżeli człowiek wybije innemu człowiekowi przedni ząb, musi mu zapłacić 8 szylingów rekompensaty, natomiast za kiel – 4 szylingi. Ząb trzonowy wart jest 15 szylingów.*

2. *Za obcięcie komuś wskazującego palca rekompensata wynosi 15 szylingów, a za uszkodzenie paznokcia 4 szylingi.*

3. *Za obcięcie komuś dużego palca u nogi rekompensata wynosi 20 szylingów, palca obok – 15 szylingów, a pozostałych – 9 szylingów.*

4. *Kto uderzy ojca lub matkę, powinien ponieść karę śmierci³⁹.*

Nakładane przez kodeks króla Alfreda kary pieniężne były olbrzymie. W czasach, gdy wół roboczy kosztował 1 szylinga, w zdecydowanej większości mogły one doprowadzić do ruiny materialnej rodziny skazańców lub stanowiły kwoty niemożliwe do zapłacenia. Gdy prawie tysiąc lat później, w 1716 r., Parlament uchwalił ustawę *Septennial Act*, na mocy której kadencja wspomnianego organu władzy ustawodawczej została przedłużona do lat siedmiu, utrzymano status materialny elektoratu na poziomie „[...] the ancient forty shilling freeholder qualification”⁴⁰ co powodowało, iż w wielu

³⁸ Dokument nr 11 [w:] ibidem, s. 38–39.

³⁹ Dokument nr 11, [w:] ibidem, s. 38–39.

⁴⁰ C. B. Cone, *The English Jacobins. Reformers in late 18th Century England*, New York 1968, s. 32 (oraz przypis).

miasteczkach wspomnianemu kryteriom podlegał niekiedy jeden, dwóch, a jeszcze rzadziej kilku wyborców, np. w Old Sarum 7 osób było uprawnionych do głosowania, a w Gatten tylko dwie⁴¹. Trudno jest dziś oszacować, jaka liczba rodzin w znacznie biedniejszym społeczeństwie anglosaskim mogła osiągać roczne dochody powyżej 40 szylingów. Zapewne była ona znikoma ale zarówno dla tych, a zwłaszcza wobec szerokich rzesz o wiele biedniejszych ludzi, jakakolwiek wymieniona w kodeksie kara grzywny, w przypadku zasądzenia, stanowiła bardzo poważny, a częstokroć nierozwiązywalny problem.

Należy również zgodzić się z opinią Benjamina Thorpe'a, który napisał, iż: „Celem anglosaskiego systemu prawnego było nie tylko zapewnienie sprawiedliwości lecz przede wszystkim danie ludziom alternatywy w trakcie krwawych sporów⁴². Ponieważ śmierć poddanego uszczuplała zasoby wytwarzającej dochód narodowy feudalnej siły roboczej, władcy heptarchii, a później królowie Anglii starali się zapobiegać krwawym porachunkom. Temu celowi miały służyć niezwykle wysokie kary nakładane za uszkodzenie czyjegoś ciała. Wspomniane prawo było skierowane do wszystkich, lecz głównie do niższych warstw społecznych, natomiast ustanowienie tygodniowego azyłu w kościołach miało dawać rycerstwu (a później szlachcie) i arystokratom szansę uratowania życia w przypadku krwawych zatargów w łonie klas społecznych, do których należeli.

Wspomniane prawo Alfreda Wielkiego miało wyjątkowe znaczenie w dziejach Anglii. Aż do końca średniowiecza było ono szanowane oraz wykorzystywane zwłaszcza podczas wojen domowych. Autor monumentalnego dzieła o wojnie „białej i czerwonej róży”, Paul M. Kendall, napisał, iż podczas toczonych w pobliżu Londynu w kwietniu 1471 r. niezwykle krwawych walk: „Azyle kościelne przepełniali zwolennicy Domu Yorków⁴³. Natomiast „Tower pełne było więźniów yorkistowskich⁴⁴. Zbawcze prawo króla Alfreda, którego potomni nazwali Wielkim, uratowało życie wielu Anglikom.

Anglosaski system prawny wybitnie przyczynił się do przyśpieszenia procesu nowatorskich zmian ustrojowych państwa. Głównie dlatego, iż od zarania dziejów stanowił on silny element umowy społecznej, do przestrzegania której zobowiązany był zarówno suzeren, jak i jego poddani. Dzięki takiemu układowi żaden średniowieczny władca Anglii nie mógł osiągnąć pełni władzy absolutnej, gdyż aby to uczynić, musiałby postąpić wbrew powszechnie uznanym prawom pisanim i zwyczajowym, których naruszenie wywoływało ostry sprzeciw poddanych. W drastyczny sposób przekonał się

⁴¹ Zob. ibidem

⁴² B. Thorpe, *Ancient Laws and Institutes of England Comprising Enacted Under the Anglo-Saxon Kings from Æthelbirht to Cnut*, With an English Translation of the Saxon, Vol II, London 1840, s. 44.

⁴³ P. M. Kendall, *Ryszard III*, Warszawa 1997, s. 95.

⁴⁴ Ibidem.

o tym Edward Męczennik (*the Martyr*) (975–978), który uwalniając fundatorów tzw. pseudoklasztorów od płacenia podatków, popadł w konflikt z możnowładcami. Ci poparli jego przyrodniego brata Æthelreda, którego dworzanie zamordowali króla⁴⁵. Anglosaskie społeczeństwo nie chciało zaakceptować odstępstw od świętego obowiązku płacenia daniny państwowej. Wspomniane wydarzenie można uznać za początek długiego procesu przeciwstawiania się samowoli angielskiego suzerena oraz powolnego odbierania mu władzy przez poddanych, co zdarzało się zwłaszcza w okresach osłabienia pozycji monarchy.

Arystokracja angielska doczekała się takich okoliczności w czasach panowania Henryka I (1100–1135). Młody władca, chcąc uzyskać przychyłność baronów i biskupów w obliczu groźby wybuchu walk z najstarszym bratem Robertem o tron, już w pierwszym roku panowania wydał Kartę Swobód (*Charter of Liberties*), która była pierwszym oficjalnym dokumentem, ograniczającym władzę królewską w Anglii na rzecz najwyższych rangą feudałów i hierarchów⁴⁶.

Tymczasem umocniwszy swą pozycję, Henryk I rozpoczął rządy silnej ręki, czego następstwem było wycofanie się z uzgodnień zawartych w Karcie Swobód oraz wprowadzenie w 1124 r. nowego systemu ściągania podatków na podstawie dokumentów zwanych *pipe rolls*⁴⁷. Pierwowzorem do sporządzenia *pipe rolls* były wspomniane wcześniej *Tribal Hideage* oraz *Danegeld*. Uznając zasługi króla w dziedzinie stanowienia prawa fiskalnego, poddani nadali mu przydomek Lwa Sprawiedliwości (*Lion of Justice*).

Dalekosiężne następstwa w dziedzinie kodyfikacji prawa zwyczajowego przyniosły reformy Henryka II (1154–1189). Pierwszy Plantagenet na tronie Anglii słusznie uznał, iż jednym z najważniejszych posunięć, zapewniających likwidację chaosu po nieudolnych rządach Stefana I oraz stymulujących proces umacniania władzy – także wobec Kościoła – zapewni kodyfikacja dotychczasowego anglosaskiego i anglo-normandzkiego prawa zwyczajowego. Wydany w 1166 r. dokument, zatytułowany *Assize of Clarendon*, zapoczątkował głęboką reformę systemu prawnego⁴⁸. Jego przepisy ograniczały m.in. powszechnie stosowane ordalia, czyli tzw. sądy boże, dochodzenie

⁴⁵ Zob. *Anglo-Saxon Chronicle*, rok 978, [w:] *English Historical Documents...*, t. I, s. 230; K. O. Morgan, op. cit., s. 106.

⁴⁶ Zob. *An Outline of British History...*, t. I, s. 53; *Anglo-Saxon Chronicle*, lata 1100–1101, [w:] *English Historical Documents 1042–1189*, [eds] D. C. Douglas and G. W. Greenaway, t. II, London–New York 2003, s. 183–186; *Charter of Liberties A.D. 1100, also known as the Coronation Charter*, [w:] <http://www.nhinet.org/ccs/docs/char-lib.htm>.

⁴⁷ Zob. M. Hagger, *A Pipe Roll for 25 Henry I*, “The English Historical Review”, 2007 CXXII(495), s. 133–140; *An Outline of British History...*, s. 53–54. Opierając się na zapisach w *pipe Rolls*, szeryf każdego hrabstwa zbierał podatki dwa razy w ciągu roku; raz koło Wielkanocy i drugi raz na św. Michała, tj. 29 września, ibidem, s. 53.

⁴⁸ Zob. *Assize of Clarendon 1166*, [w:] *English Historical Documents...*, t. II, s. 440–443.

sprawiedliwości drogą pojedynku – zazwyczaj na kije – czy udowadnianie niewinności poprzez poświadczenie dwunastu zaprzysiężonych świadków (zasada kompurgacji)⁴⁹. *Assize of Clarendon* mocno ograniczał procedury sądu bożego, ale ich nie likwidował całkowicie. W szczególnych przypadkach dopuszczalne było zastosowanie przez sąd próby wody wobec oskarżonych lub podejrzanych o rabunek, kradzież lub morderstwo⁵⁰.

Kodeks Henryka II wprowadzał natomiast, oparty na miejscowym prawie zwyczajowym, nowatorski system zwany *common law*, polegający na orzecznictwie ławy przysięgłych. Do spraw najwyższej wagi, m.in. karnych oraz dotyczących sporów o granice, szeryf⁵¹ hrabstwa wyznaczał czterech rycerzy, a ci powoływali ławę przysięgłych, zwaną sądem wielkim tzw. (*Grand Assize*⁵²), składającą się dwunastu rycerzy posiadających pełnię praw politycznych⁵³. Do prowadzenia spraw określonych kodeksami zwanymi *Petty Assizes*⁵⁴ skład sądów zwykłych szeryf ustanawiał osobiście. Do wymienionych gremiów powoływał dwunastu wolnych, mających pełnię praw miejscowych mężczyzn⁵⁵. Tworzone od tej pory ławy sędziów przysięgłych, wykorzystując prawo krajowe oraz lokalne, zwyczajowe – po przeprowadzeniu dochodzenia i przesłuchaniu świadków – w arbitralny sposób wydawały wyroki. „Przez ustanowienie *Grand Assize* oraz czterech rodzajów *Petty Assizes* Henryk II umożliwił stronom procesowym wykorzystanie »krajowego« sposobu dochodzenia sprawiedliwości, który od czasów podboju normandzkiego był częścią formującej się rządowej maszynerii Anglii”⁵⁶. Istotnym *novum* tworzonego systemu w ramach *common law* było umożliwienie ludziom dochodzenia sprawiedliwości przed ucywilizowanym, działającym według ściśle określonych przepisami prawa, sądem.

⁴⁹ Ibidem; F. Pollock, F. W. Maintland, *The History of English Law before the Time of Edward I*, Vol. II, Cambridge University Press, 1898, ss. 604, 617–619.

⁵⁰ Zob. *Assize of Clarendon 1166 pkt 2*, [w:] *English Historical Documents...*, t. II, s. 441; M. H. Kerr, R. D. Forsyth, M. J. Plyley, *Cold Water and Hot Iron: Trial by Ordeal in England*, „Journal of Interdisciplinary History”, Vol. 22 (4) 1992, s. 573.

⁵¹ Dosłownie „shire-reeve” (sheriff) – wysoki urzędnik królewski, zarządca w hrabstwie w średniowiecznej Anglii. Urząd wykształcił się za czasów panowania Æthelreda II. [Zob.] K. Morgan, op. cit., s. 111.

⁵² W średniowiecznej Anglii terminem *assize* określano także sądy, które zbierały się okresowo w miastach.

⁵³ Zob. *The oath of the twelve knights chosen to speak the truth in a plea of the crown*, [w:] Bracton: *De Legibus Et Consuetudinibus Angliæ (Bracton on the Laws and Customs of England attributed to Henry Bracton, c. 1210–1268)*, Vol. 2, Harvard Law School Library, s. 329, /http://bracton.law.harvard.edu/index.html/.

⁵⁴ *Petty Assizes* – Wprowadzone przez Henryka II po ogłoszeniu *Assize of Clarendon* akty prawne: *assize of utrum*, *assize of darrein presentment*, *assize of mort d’ancestor*, *assize of novel disseisin*.

⁵⁵ Zob. F. Pollock, F. W. Maintland, op. cit., s. 621.

⁵⁶ Ibidem, s. 604.

Henry Bracton⁵⁷, w monumentalnym traktacie zatytułowanym *De Legibus et Consuetudinibus Angliae*, w sposób zdumiewająco dokładny podał interpretację ówczesnego prawa, funkcjonującego po przeprowadzeniu reform Henryka II. Obejmowało ono dosłownie wszystkie dziedziny życia społecznego, politycznego i gospodarczego. Dotyczyło również poruszanej wcześniej problematyki kościelnego azylu. Nowe prawo rozwinęło, zawarty w cytowanym wcześniej kodeksie Alfreda Wielkiego, przepis dający możliwość schronienia się w świątyni przed ścigającym prawem lub prześladowcami. Np. człowiek chroniący się w świątyni po popełnieniu kradzieży lub innego poważnego przestępstwa miał do wyboru dwie możliwości: stanąć przed królewskim sądem lub, przyznawszy się do winy, mógł udać się do wyznaczonego portu, by dobrowolnie opuścić Anglię, przy czym nie wolno mu było korzystać z dróg i traktów królewskich⁵⁸.

Złoczyńca mógł pozostać w obrębie murów świątyni do czterdziestu dni, po upływie których powinien był opuścić azyl. W przypadku odmowy, wyrzucić go siłą mógł jedynie administrator kościoła bądź przełożony klasztoru, w którym przestępca się ukrył⁵⁹.

Przeprowadzona przez Henryka II głęboka reforma systemu prawnego umacniała autorytet monarchy, który w poważnym stopniu zrezygnował z należnego mu atrybutu władzy sądowniczej na rzecz poddanych, co zapoczątkowało proces tworzenia się monarchii stanowej w Anglii. Jednakże, godząc w sprawowane według prawa kanonicznego sądownictwo kościelne, w poważnym stopniu przyczyniła się buntu hierarchów pod przywództwem arcybiskupa Canterbury Thomasa Becketta. Męczeńska śmierć arcybiskupa, klątwa papieska i związane z tym okoliczności polityczne mocno jednak osłabiły pozycję Henryka II w wyspiarsko-kontynentalnym imperium Plantagenetów.

Proces erozji władzy centralnej wydatnie pogłębił się w czasach panowania Jana bez Ziemi (1199–1216). Młodszy brat słynnego Ryszarda Lwie Serce był władcą mało zrównoważonym emocjonalnie oraz człowiekiem pozbawionym elementarnych zasad moralności. Wkrótce po objęciu tronu obciążył poddanych wysokimi podatkami, zainicjował falę aresztowań oraz zabójstw niewygodnych dlań feudałów⁶⁰. Rozwój wydarzeń przybrał rozmiary zatrwa-

⁵⁷ Henryk Bracton (Henry of Bratton vel Henricus de Brattona lub Bractona) (c. 1210–1268) – duchowny, wybitny prawnik angielski. W latach 1247–1250 oraz 1253–1257 był sędzią sądu królewskiego *coram rege*, który został przekształcony w *King's Bench*. *About the Man*, nota biograficzna [w:] Bracton, *Wstęp*.

⁵⁸ Zob. *Where evildoers fly to a church: how do they ought to abjure the realm if they confess theft and felony*, [w:] Bracton..., s. 382; *Assize of Clarendon 1166, pkt 14*, [w:] *English Historical Documents*, t. II, s. 442.

⁵⁹ *That [wrongdoer]ought not to stay in a church for forty days, and if he attempts to do so what is then to be done*, [w:] Bracton, s. 383.

⁶⁰ Oprócz wielu innych, Jan bez Ziemi – wbrew obietnicom złożonym swej matce Eleonorze Akwitańskiej – kazał zamordować bratanka i jednocześnie wnuka Eleonory, królewicza Artura.

żające do tego stopnia, iż niebawem Kościół opowiedział się po stronie uciśkanych. Otwarta wojna z Kościołem zaowocowała papieską klątwą rzuconą na Anglię w 1208 r. oraz na Jana bez Ziemi w 1212 r. Natomiast trzecia przegrana wojna z Francją w 1214 r. oraz utrata lenn na kontynencie zaowocowała powstaniem silnej opozycji, która rozpoczęła walkę z nieudolnym władcą oraz zmusiła go do podpisania 15 czerwca 1215 r. słynnej Wielkiej Karty Swobód (*Magna Charta Libertatum*).

Treść postanowień niezwyklego w tamtych czasach dokumentu, jedyne-go tej rangi w ówczesnej Europie, chroniła feudałów świeckich i duchownych od samowoli króla⁶¹. *Magna Charta Libertatum* została opublikowana w siedmiu jednobrzmiących egzemplarzach i przesłana do najważniejszych politycznie i gospodarczo hrabstw oraz zapoczątkowała serię najważniejszych politycznych dokumentów, które do czasów obecnych stanowią kanon niepisanej konstytucji Zjednoczonego Królestwa⁶².

Po śmierci Jana bez Ziemi tron odziedziczył jego syn Henryk III (1216–1272). Osiemnastoletni król był człowiekiem gwałtownym, ambitnym, rozrzutnym i – podobnie jak jego ojciec – nie kierował się dobrem kraju lecz własnym interesem. Jednakże po trzech latach panowania młody król zasłużył się w dziejach swego kraju w dziedzinie udoskonalania prawa, znosząc w 1219 r. ordalia⁶³. Wprowadzie Kościół, na mocy postanowień Czwartego Soboru Laterańskiego, zniósł ordalia w 1215 r., ale głęboko zakorzeniony, starodawny sposób dochodzenia sprawiedliwości nieoficjalnie przetrwał w Anglii aż do początków XIX w.⁶⁴

Od początku sprawowania władzy Henryk III ulegał papieżowi. Na jego prośbę wziął udział w wojnie włoskiej z nadzieją na obiecana przez Innocentego IV koronę sycylijską dla syna Edmunda. Tymczasem koszt udziału w wojnach włoskich pogłębił kryzys ekonomiczny i społeczny w państwie, który bezpośrednio dotknął klasy i warstwy najniższe, a pośrednio także wielkich właścicieli ziemskich. 12 kwietnia 1258 r., pod przewodnictwem hrabiego Leicester Simona de Montfort, powstała tzw. konfederacja siedmiu

⁶¹ Zob. *Magna Charta Libertatum, 1215*, [w:] *English Historical Documents, 1327–1485*, [ed.] A. R. Myers, T. IV, London–New York 2004, s. 316–324; K. O. Morgan, op. cit., s. 150–151.

⁶² Do fundamentalnych ustaw, stanowiących trzon angielskiej konstytucji, należą: Wielka Karta Swobód (1215), Petycja o Prawo (1628), *Habeas Corpus Act* (1679), Ustawa o Prawach (*Bill of Rights* – 1689). Podczas II wojny światowej oryginalne wersje wymienionych dokumentów zostały wywiezione do Ameryki oraz zdeponowane w skarbcu federalnym USA w Fort Knox.

⁶³ Zob. *Temporary instructions to justices in eyre because of prohibition of ordeal, 1219*, [w:] *English Historical Documents*, t. IV, s. 340; *The Regulation of Ordeals*, dok. Nr 33, [w:] *An Outline of British History...*, s. 77–78.

⁶⁴ Rezydent rządu USA na dworze św. Jakuba w Londynie w latach 1817–1825, Richard Rush, został powołany na świadka przez pewnego gentelmana, który korzystając z pradawnego prawa ordaliów miał stoczyć z przeciwnikiem pojedynek na kije w dniu 16 kwietnia 1818 r. Do walki jednak nie doszło, ponieważ przeciwnicy dosłownie w ostatniej chwili się pogodzili. [Zob.] R. Rush, *A Residence at the Court of London*, London–Melbourne–Auckland–Johannesburg 1987, s. 95.

baronów, która powołując się na przywileje zawarte w Wielkiej Karcie Swobód, postanowiła bronić praw arystokracji⁶⁵. Niebawem grupa niezadowolonych wystąpiła w zbrojach przed królem, żądając przeprowadzenia reform w państwie. Władca zaakceptował przedłożone postulaty i w październiku 1258 r. podpisał tzw. Prowizje Oxfordzkie (*Provisions of Oxford*)⁶⁶. Na podstawie treści wymienionego dokumentu powołana została rada 24 parów, spośród których 15 stale rezydowało na dworze królewskim i kontrolowało poczynania suzerena⁶⁷. Organ był na tyle dokuczliwy, iż niebawem otoczenie króla nazwało go Wściekłym Parlamentem (*Furious Parliament*).

Godząc się na funkcjonowanie rady 24 parów Henryk III miał pełną świadomość utraty znacznej części władzy politycznej na rzecz arystokracji. Chcąc przeciwdziałać wspomnianemu procesowi ogłosił w październiku 1259 r. tzw. Prowizje Westminsterskie (*Provisions of Westminster*), których postanowienia miały bronić rycerstwo i górną warstwę klasy chłopskiej (yeomenów) przed samowolą wielkich feudalów⁶⁸.

Tymczasem arystokracja postanowiła nie dopuścić do wcielenia antagonizujących ją z poddanymi Prowizji Westminsterskich i zawiązała antykrólewską opozycję z hrabią Leicester, Simonem de Montfort na czele. 3 marca 1263 r. papież zwolnił Henryka III z przysięgi danej baronom, co oznaczało unieważnienie Prowizji Oxfordzkich.

Wybuchła wojna domowa. W maju 1264 r. obie strony konfliktu stoczyły bitwę pod Lewes, w której armia królewska została pokonana, a Henryk III wraz z synem Edwardem dostał się do niewoli⁶⁹. Zwycięzca spod Lewes, Simon de Montfort, szukając poparcia zwołał w 1265 r. zgromadzenie złożone z parów oraz dwóch rycerzy z każdego hrabstwa. To zgromadzenie dało faktyczny początek angielskiemu parlamentowi.

Nie wszystkim jednak podobały się rządy Simona de Montfort, zwłaszcza iż dążył on do ukoronowania się i założenia nowej dynastii. Wielu zazdrosnych arystokratów opuściło obóz uzurpatora i postanowiło wzmacniać stronnictwo królewskie. Wykorzystując zmianę nastrojów społecznych królów Edward zbiegł z niewoli, zebrał armię i w sierpniu 1265 r. pokonał armię buntowniczą pod Evesham⁷⁰, w której poległ Simon de Montfort. Henryk III powrócił na tron, a po jego śmierci w 1272 r. królem Anglii został jego syn Edward.

Edward I (1272–1307) podejmując dzieło odbudowy wyspiarsko-kontynentalnego imperium Plantagenetów potrzebował pieniędzy na prowadzenie

⁶⁵ Zob. *The sworn confederation of seven barons, 12 April 1258*, [w:] *English Historical Documents...*, t. IV, op. cit., s. 361.

⁶⁶ Zob. *Provisions of Oxford, 1258*, [w:] ibidem, s. 360–366.

⁶⁷ Zob. *An Outline of British History...*, s. 78; *English Historical Documents...*, t. IV, s. 363–364.

⁶⁸ Zob. *Provisions of Westminster, October 1259*, [w:] ibidem, s. 370–376.

⁶⁹ Zob. K. O. Morgan, op. cit., s.153.

⁷⁰ Ibidem.

aktywnej polityki zagranicznej. Chcąc je bezkonfliktowo uzyskać, podpisał 3 października 1295 r. rozporządzenie, na mocy którego dotychczasowy parlament został znacznie poszerzony. Prawo do zasiadania w nim uzyskało 97 biskupów, opatów i przeorów, 65 hrabiów i baronów, 39 sędziów, a także po 4 rycerzy z 37 hrabstw oraz po 2 przedstawiciele miast posiadających przywileje królewskie. Wybrani do parlamentu rycerze i mieszczaństwo musieli mieć pełnię praw politycznych⁷¹. Powstał tzw. Wzorowy Parlament (*Model Parliament*), w którym po raz pierwszy w dziejach średniowiecznej Europy mieli prawo zasiadać reprezentanci klas średnich, w tym mieszczaństwa. W ten oto sposób Edward I zapoczątkował faktyczny proces tworzenia nowego ustroju społeczno-politycznego, zwanego monarchią stanową.

Kolejnym istotnym czynnikiem w procesie tworzenia monarchii stanowej było ustanowienie instytucji tzw. sądów pokoju (*magistrates' courts*), zajmujących się wstępnymi przesłuchaniami lub sprawami mniejszej rangi. Mianując w każdym hrabstwie jednego sędziego pokoju król rezygnował ze sporego zakresu władzy sądowniczej na rzecz miejscowej szlachty. Niebawem system okazał się na tyle pożyteczny, iż w XIV w. powoływano już 6–8 sędziów pokoju w każdym hrabstwie. Została więc utworzona na wskroś nowoczesna instytucja, która wprowadzała nowy ład społeczny oraz zapoczątkowała proces odchodzenia od jurysdykcji średniowiecznej, feudalnej na rzecz kompromisu pomiędzy arystokracją, szlachtą a dworem. Sądy pokoju wniosły ogromny wkład w dzieło tworzenia się i funkcjonowania systemu prawnego oraz parlamentarnego Anglii aż do początków XIX w., kiedy system Edwarda I został ostro skrytykowany i odrzucony.

Niezwykle ważnym aktem prawnym — w sposób nadzwyczajny wzmacniającym proces tworzenia się monarchii stanowej — był podpisany przez monarchę w 1297 r. dokument zwany *De Tallagio non concedendo*, w którym Edward I zobowiązał się do nienakładania nowych podatków bez zgody tworzącego się parlamentu. W artykule pierwszym wspomnianego dokumentu zostały zawarte słowa: „No tallage or aid shall be imposed or levied by us or our heirs in future in our realm without the will and common assent of the archbishops, bishops and other prelates, earls, barons knights, burgesses and other free men of our realm”⁷².

Powstało prawo o znaczeniu fundamentalnym w dziejach Anglii. Od tego bowiem czasu poddani angielskiego króla mieli prawo odmówić mu posłuszeństwa w przypadku nałożenia podatków z pominięciem kanonów zawartych we wspomnianym dokumencie. Niezrozumienie, a nawet arogancie zignorowanie niezbywalnych praw narodu przez pierwszych Stuartów zaowocowało wybuchem rewolucji burżuazyjnej w połowie XVII w. oraz egzekucją Karola I, natomiast w czasach panowania Jerzego III doprowadziło

⁷¹ *The Model Parliament, 1296*, dok. nr 35, [w:] *An Outline of British History...*, s. 80–81.

⁷² *De Tallagio non concedendo*, [w:] *English Historical Documents...*, t. IV, s. 486.

do buntu mieszkańców trzynastu kolonii brytyjskich w Ameryce oraz wojny o niepodległość. Odmawiając płacenia podatków nakładanych przez parlament w Londynie, w którym nie mieli przedstawicieli, Amerykanie powoływali się na *De Tallagio non concedendo* Edwarda I. Patrząc na ich poczynania przez pryzmat angielskiej konstytucji, mieli do tego prawo.

Omawiana problematyka spełniła funkcję jednego z najważniejszych czynników państwowotwórczych kraju nad Tamizą. Wdrażane od stuleci, głębokie przywiązanie do rodzimego anglosaskiego prawa oraz do zbudowanej na nim hierarchii wartości było niezmiennie przez stulecia silnie motywującym motorem zachowań społecznych wyspiarskiego narodu. Cytowany wielokrotnie w niniejszym tekście Paul Johnson słusznie zauważył, iż: „Owo niezwykle przywiązanie, z jakim Anglicy odnoszą się do swego systemu prawnego (o ile w ogóle można go nazwać systemem), głębokie uczucia, jakimi go obdarzają, oraz porażająca ufność – często niczym nieuzasadniona – z jaką wierzą w jego zdolność do wymierzania sprawiedliwości, a także nieustępliwość czy wręcz gwałtowność, z jaką opierają się wszelkim próbom wprowadzenia zagranicznych udoskonaleń, stanowią jedną z najtrwalszych cech narodowego charakteru Anglików”⁷³.

SUMMARY

The article discusses one of the most important factors in the process of state formation in England. A centuries-long tradition of respect for the Anglo-Saxon law and hierarchy of values played a key role in the formation of pro-civic attitudes throughout English history.

⁷³ P. Johnson, op. cit., s. 89.